

Namen van adel

door Leendert Brouwer

Dit is een langere versie van het gelijknamige artikel dat is verschenen in Gen.magazine van juni 2014 (pag. 24-28).

Wat is de overeenkomst tussen de achternamen De Boer, Meijer, De Jonge, Van Voorst tot Voorst en Teixeira de Mattos? Antwoord: families met deze namen behoren tot de Nederlandse adeldom. Bij deze namen valt op dat er onder de adel ook mensen zijn van wie de namen tot de meest voorkomende familienamen in Nederland behoren: De Boer, Meijer en De Jonge. Dat strookt natuurlijk niet met het beeld van wat adellijke namen zijn. In de voorstelling die men daarvan heeft passen wel de twee andere namen, Van Voorst tot Voorst en Teixeira de Mattos: dubbele namen met een excentriek en exclusief voorkomen.

Onder de duizenden Meijers en Meyers is er een tak die dus tot de adel behoort: in 1842 werd Adriaan Frans Meijer (ook wel Meyer geschreven), luitenant-generaal in ruste, bij Koninklijk Besluit verheven. Nakomeling jonkheer Ron Meyer bepleitte als Tweede Kamerlid aan het eind van de twintigste eeuw in de discussie over de herziening van het naamrecht een aanpassing van het adelsrecht, waarbij niet alleen de naam door de moeder op de kinderen doorgegeven zou mogen worden, maar ook de titel of het predikaat – om zo het uitsterven van de adel een halt toe te roepen. Maar dat is tot op heden een emancipatoire stap te ver.

In de negentiende eeuw werd ook een De Boer genobiliteerd, maar deze tak is uitgestorven, zodat er van de 40.000 personen met deze naam zich nu niemand edelman of edelvrouw mag noemen..

De Zeeuwse naamsvariant van de meest voorkomende naam in Nederland, De Jonge als variant van De Jong, heeft naamgenoten die zich tijdens De Republiek al onderscheidden. In 1814 werd Willem Adriaan de Jonge na de oprichting van het Koninkrijk daarom als edele van Zeeland erkend.

Als deze gewone namen ook aan adel kunnen toebehoren, wat zijn adellijke namen dan eigenlijk? De definitie daarvan kan verbonden worden aan de meest eenduidige bepaling van wat adel is: adellijke namen zijn de namen van personen die tot de adel gerekend worden. Wie tot de Nederlandse adel behoort staat in *Nederland's adelsboek*. Een andere scherpe formulering is: adellijke namen zijn de namen die voorafgegaan worden door een titel of predikaat. Beide definities verklaren echter niets. Wel ontstaat bij de tweede definitie het vermoeden dat er in feite niet zoiets bestaat als een categorie van aparte adellijke namen, omdat de meeste van de betreffende namen ook voorkomen zónder dat men geacht wordt er een titel of predikaat voor te plaatsen.

Men zou het begrip adellijke namen overigens zodanig kunnen afbakenen dat er ook namen tot deze categorie gerekend worden, die niet (meer) aan adellijke personen toebehoren. Kinderen die binnen het adelsrecht via vrouwelijke lijn geen recht hebben op een titel of predikaat kunnen volgens het naamrecht immers wel dezelfde naam verkrijgen als de adellijke voorouders. Is het kind van een adellijke moeder niet van adel volgens het huidige adelsrecht, maar krijgt het wel dezelfde achternaam, waarom zou die naam anders zijn dan als hij wel op een adellijk kind is overgegaan? De adellijke naam Van Voorst tot Voorst is toch dezelfde naam als de niet-adellijke naam Van Voorst tot Voorst?

Er wordt echter door de wetgever niet mee ingestemd dat adeldom, indien dochters een titel of predikaat hebben, via hen met de naam aan een volgende generatie wordt doorgegeven. Men sterft liever uit dan dat men zich devalueert door oneigenlijke aanwas. Waarbij adelsrecht in strijd is met het naamrecht om daarmee dan de exclusiviteit van de ware adel te waarborgen. Overigens moet hierbij worden aangetekend dat adoptiekinderen en erkende buitenechtelijke kinderen inmiddels volgens het adelsrecht wel adeldom verwerven.

Ten slotte zou men van mening kunnen zijn dat slechts een deel van de namen van adel als adellijke namen bestempeld kan worden: het type dubbele naam waarmee adel zich inderdaad onderscheidt. Maar zou de baron Bentinck die geen toegevoegde naam heeft, zoals zijn achterneef Bentinck van Schoonheten, om er helemaal bij te horen dan alsnog de naam van zijn huis achter zijn familienaam moeten plaatsen, als hij dat überhaupt door naamswijziging bij Koninklijk Besluit zou kunnen regelen?

Over de adel wordt in Nederland door de Hoge Raad van Adel gewaakt. Op de website van de Raad treft men de 'Alfabetische lijst van adellijke familienamen, 1814-heden'. Zie daar het corpus van de namen dat in het kader van dit artikel beschouwd wordt. Een 350-tal namen komt nog voor en minder dan een derde daarvan bestaat uit dubbele namen.

De Hoge Raad van Adel viert in juni 2014 zijn 200-jarig bestaan, want hij is ingesteld bij Besluit van de Soevereine Vorst van 24 juni 1814. De Raad is in feite even oud als het Koninkrijk der Nederlanden. Een nieuw

koninkrijk, een nieuwe adelstand, om de koning een hofhouding en een staf van getrouwen te schenken. Vooral in de beginperiode van Willems regering werden personen beloond met verheffing in de adelstand. Tot Europa andermaal in rep en roer kwam en Thorbecke in 1848 ook de Nederlandse grondwet drastisch vernieuwde: de 'adelstand' moest eraan geloven, maar mocht niettemin als 'adeldom' worden voortgezet.

De oude adel die de Republiek en de revolutie overleefd had, kon vanaf 1814 pas echt als zodanig worden erkend, omdat er bij het ontstaan van het Koninkrijk voor het eerst weer een vorst was die het recht had om adel te beroepen.

Bekijken we nu die lijst van adellijke namen met naamkundige ogen dan zien we in dat het een heterogeen namencorpus betreft dat eigenlijk qua samenstelling niet veel afwijkt van het algemene Nederlandse namenbestand, mede omdat onder de Nederlandse adellijke namen door inlijving van buitenlandse adel net als in het land zelf door naturalisatie veel anderstalige namen tot de Nederlandse zijn gaan behoren. Maar in wezen kunnen adellijke namen ook niet heel anders zijn dan de familienamen in het algemeen. Een adellijke bevolkingskern is mogelijk zeer oud, in de loop van de geschiedenis heeft men zich moeten versterken met nieuwe machtigen uit de bovenlaag. De namen waren er al.

De naamgeving zoals we die leren kennen als de oorsprong van onze hedendaagse namen is afhankelijk van de identificatie op schrift in de betreffende bronnen, zoals in kronieken en oorkonden of andere documenten waarin afspraken en bepalingen tussen personen veelal in aanwezigheid van getuigen geboekstaafd worden. Dit neemt niet weg dat we kunnen aannemen dat die naamgeving voortkomt uit de communicatie met onderlinge persoonsverwijzingen van de bevolking in al haar lagen. Genoemd worden in eerste instantie de aanzienlijken die historisch aanzien genieten en die de bezegelde afspraken en bepalingen mede hebben vormgegeven. De oudste adel komt voort uit de aanzienlijken die exclusief in de oudste schriftelijke bronnen vertegenwoordigd zijn, zonder dat de term 'adel' überhaupt nog gemunt is voor het begrip 'edellieden met bepaalde plichten en rechten voorzien van een titel'. Dit is de adel die vervolgens deel uitmaakt van de ridderschappen in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

Aan het eind van de Middeleeuwen komen we in de periode waarin de gewoonte ontstaat om de namen van de domeinen die men bezit aan de achternaam waarmee de familie al bekend stond toe te voegen, vooral om zo onderscheiden te worden van gelijknamige takken met andere bezittingen. Jkvr. J.M. van Winter, die onder meer de Gelderse adel bestudeerd heeft, was het opgevallen 'dat bijna alle Gelderse ministerialen die hun geslachtsnaam ontleenden aan een grafelijk domein, in de eerste helft van de 13e eeuw uit de omgeving van de graaf verdwenen, om verder een onopgemerkt bestaan te gaan leiden'. Zij werden blijkbaar opgevolgd door een nieuwe lichte ridders en leenmannen voor wie een enkelvoudige achternaam volstond. De enkelvoudige familienamen waarmee men zich heeft gemanifesteerd zijn echter net als de namen waarmee de gewone bevolking geleidelijk aan ook uit de schaduw treedt. Het zijn bijnamen, het zijn beroepsnamen, het zijn patroniemen, het zijn huisnamen. Wat moeilijk te bewijzen is, maar toch zeer aannemelijk is, is dat de namen waarmee de bovenlaag bekend werd juist model gestaan hebben voor de naamtypen waarmee uiteindelijk ook de stedelijke en landelijke bevolking zich maatschappelijk aansloot.

Een belangrijk kenmerk van naamgeving waar zelfs de koene ridders eertijds niet aan ontkwamen, was dat zij vooral genaamd werden en zelden zichzelf konden voorzien van namen die zij zich misschien liever toewensten. Denk aan vorstennamen als Frederik Roodbaard (Barbarossa), Richard Leeuwenhart, Jan zonder Vrees, Filips de Stoute (= de dappere) en Karel de Goede naast niet zulke elegante namen als Karel de Dikke, Karel de Kale, Pepijn de Korte, Pepijn de Gebochelde, Godfried met de Bult, Reinier Langhals, Lodewijk de Stamelaar, Lodewijk de Blinde (nadat zijn ogen waren uitgestoken), Bertha met de Ganzevoet, Ekbert Eenoog en Jan zonder Land. Graaf Otto II van Gelre had een klompvoet en werd daarom Otto de Paardevoet genoemd, of de Lamme of de Hinkende, maar ook wel de Stedenstichter omdat hij een aantal plaatsen tot stad verhief.

De kroniekschrijvers hebben deze historische personages misschien kwaliteiten en namen toegegedicht, maar toch ook zijn ze opgetekend met hun (bij)naam zoals die door de volksmond gegeven is. Uiterlijke bijzonderheden, moed, spraakgebrek en bezitteloosheid zijn factoren die een naamgevende rol hebben gespeeld. Je kunt een behoorlijke naam toegeschreven krijgen, of een onaangename, van welke stand je ook bent, je hebt het niet voor het zeggen. Van oude Nederlandse adel is bijvoorbeeld een familie met de naam Schimmelpenninck. Deze naam betekent dat de eerste voorzaat die de bijnaam kreeg blijkbaar zijn hand op de knip hield, want hij liet zijn penningen schimmelen. Dat druist toch in tegen de gulheid die de ridderlijke adel juist voorstond. De bijnaam van de voorouder dateert wel uit een periode voordat de Schimmelpennincks adellijk aanzien verwierven. Een ridderlijke naam bij uitstek is de naam De Heusch; de voorvader van de adellijke familie was Hendrick die Hoesche, in den Bosch vermeld vanaf 1376. Het middeleeuwse woord hovesc, ook hoesch of heusch geschreven, is het moderne bijvoeglijk naamwoord 'hoofs'. Helaas is het geslacht De Heusch uitgestorven, maar de hoofse liefde leeft nog gestaag voort in de familienamen (De) Heus, Hoes en Heus(s)chen.

De naam Hooft, door een andere adellijke familie Hoeufft geschreven, zou een uiterlijk kenmerk kunnen etaleren: iemand met een bijzonder hoofd, al licht men niet toe waarom. Zou het dan een bijzonder groot hoofd geweest zijn, zoals de bijnaam de Neus iemand met een fikse neus aanduidt? Hier dient echter gezegd dat ook andere verklaringen zich aandienen. De naam van de Amsterdamse notabelfamilie werd door J.A. Alberdingk Thijm in verband gebracht met het Zaanse havenhoofd vanwaar de oudst bekende zijn Oostzeehandel opzette. De naam Hooft kwam echter al eerder en elders voor. In zestiende-eeuws Amsterdam is Hooft bekend als adresnaam, dat wil zeggen een achternaam die aangeeft waar de genaamde woont. In 1565 verkocht Jan Jacobsz Hooft zijn huis in de Kalverstraat en hij bedong daarbij het uithangteken voorstellende een 'varckenshoofd' mee te mogen nemen. Of was die uitgehangen varkenskop een vorm van zelfspot zinspelend op een achternaam die hij al had?

Het uiterlijk van de man leent zich ook wat zijn kleding betreft tot het geven van bijnamen. Wat heeft hij aan? De familie Trip heeft een voorouder gehad die mogelijk op trippen liep, een soort schoenen. Het familiewapen van de vertoont drie gouden trippen, klompjes. Het zou een handelsmerk geweest kunnen zijn dat bij een voorouder paste die dergelijke schoenen vervaardigde. De voorvader van het geslacht Ploos van Amstel zou, wanneer we deze naam als klankvariant van Pluis beschouwen en we afgaan op betekenissen die het woordenboek geeft, opgevallen kunnen zijn met een kraag van een zachte fluwelige stof. Hoewel de oude en uitgebreide Hollandse familie Rui(j)grok ondanks hoge functies blijkbaar geen verheven tak heeft opgeleverd, past deze naam toch ook in dit rijtje. De voorouder moet een ruige rok gedragen hebben, een overkleed van ruwe stof.

Een naam die eveneens heel oud is, uit de omgeving van de krijgsheren komt maar uiteindelijk niet adellijk, is Knijf = mes, dolk (vgl. het Engelse woord knife): Ansfrius Knif, 1116; het naamgevingsmotief zou geweest kunnen zijn dat hij over een opmerkelijke dolk beschikte of er behendig mee was. Hetzelfde geldt voor de naam Hellebreker: Theodericus Hellebrekera, Krabbendijke 1222; vergelijk de familienaam Hellebrekers in Limburg. Een hellebreker is een stok met ijzeren beslag waar je "de hel mee breekt". Nog een krijgshaftige naam uit de Middeleeuwen: Albertus Pil, 1185 = 'pijl'. Zeker ook tot ridderlijke verbeelding mag de familienaam Bokel spreken; een bokel is een schildknop. Al in 1216 trad Theodericus Bukel als getuige voor de graaf van Holland op. Hoewel verondersteld kan worden dat Dirk Beuckel, ridder in 1266, zijn nakomeling is, is uit deze familie geen adellijke tak overgeleverd.

Wel adellijk is de familie Van Tengenagell die eerst Tengenagel zonder 'van' heette. Deze naam, die teruggaat op Goedefridus dictus Tengenagel, ridder in 1321, hoort hier mogelijk ook bij. Een tengenagel is een spijker om te tengelen, latten te verbinden. Het motief van naamgeving schuilt misschien in de symboliek ervan.

Sommige edellieden hebben een beroepsnaam, zoals De Kock, Huydecoper, Mollerus en Speelman.

Familienamen die als patroniem teruggaan op voornamen zijn er ook, bijvoorbeeld Alewijn, Barnaart, Brantsen, Elias, Rochussen (uitgestorven), Beelaerts?, Coenen, Gevaerts en Gevers, Lampsins (uitgestorven), Röell, Ruijs en Ruysch, Taets, Leyssius/Leijssius, Wichers. Mogelijk hoort ook Van Aerssen hierbij; de zestiende-eeuwse voorouder Cornelis heette zowel Van Aerssen als Aerssens, een naamvorm die via Aertssens kan duiden op een afleiding van de voornaam Aart. Frappant is echter dat Van Aerssen ook gerelateerd kan zijn aan Van Naerssen, de naam van een ander adellijk geslacht uit Dordrecht, waarin de -n van het voorzetsel in uitspraak met de naam versmolt en vervolgens ook in spelling is toegevoegd. Bij deze achternaam wordt wel degelijk een plaatsnaam verondersteld: Aers(s)en was een spellingsvorm van het Limburgse Arcen. Zal de kaaskoopman Jan van Aerssen, die in 1351 in Dordrecht werd vermeld, inderdaad afkomstig zijn uit Arcen, dat in die tijd door afscheiding van Straelen een afzonderlijke heerlijkheid was geworden?

Nu we bij de achternamen die van plaatsnamen zijn afgeleid zijn beland, kan al met al geconstateerd worden dat het merendeel van de namen op de adelslijst in de toponymische categorie thuishoort. Het lokaliserende benoemingsmotief was voor lieden die vaker en verder van huis waren dan de gewone mensen zeer geëigend.

Van belang was uiteraard ook daarin uit te drukken waarvoor de genaamde stond, waarvoor hij zich verantwoordelijk achtte, wat hij bezat: het kasteel, het landgoed, de heerlijkheid, de plaats of het gewest.

Een aantal namen in alfabetische volgorde: Van Aefferden, Van Beresteyn, Van Boetzelaer, Van Brakell, Van Coeverden, Van Eysinga, Van Heemstra, Van Holthe, Van Iddekinge, Van Isselmuden, Van Karnebeek, Van Lamsweerde, Van Lawick, Van Lennep, Van Nahuijs, Van Pallandt, Van Randwijck, Van Rechteren, Van Schuylenburch,, Van Utenhove en Van Wassenaer.

Het type van de toponymische achternamen, al dan niet met voorzetsel en/of lidwoord, is grootschalig door de bevolking overgenomen. Na verhuizing van A naar B werd Van A in B herkomstnaam. Of men werd geïdentificeerd aan de hand van de huisnaam: bijvoorbeeld door de achternaam Bentin(c)k, zijnde een Saksische boerderij, eertijds gebouwd door ene Bento en de zijnen. Een ander voorbeeld is de achternaam Pauw, een familienaam die ook een adellijke familie toebehoort en mogelijk teruggaat op een huis of een herberg met een uithangbord waar een pauw op afgebeeld was.

In Duitsland en Frankrijk kunnen adellijke namen herkend worden aan het voorzetsel Von respectievelijk De. Maar het voorzetsel 'van' is in Nederland daarentegen door de frequente navolging in de vorming van herkomstnamen beslist geen adellijk kenmerk. Toch zijn er enkele namen met het voorzetsel 'van' veradeld, zoals Van Nagell, Van Spengler, Van Tengnagell en Van Winter. In de Nederlandse adel is een aantal Von- en De-namen ingelijfd, bijvoorbeeld Von Ranzow, Von Bönninghausen, Von Hertzberg, De Beaufort, De Milly, De Muralt. Deze voorzetsels zijn ook louter toegevoegd om adellijke namen te vormen zonder dat de naam het stamslot aanduidt of überhaupt een toponiem is, zoals Von Bose, De Stuers, De Ranitz (uit Ranisch), De Plevits (uit Plevoets) en Von Ilsemann. Een Nederlandse adelsnaam van Brabantse oorsprong heeft door voorvoeging van het Franse voorzetsel 'de' een wel heel bijzondere vorm gekregen: De van der Schueren, bij de erkenning met titel van ridder in 1715 door keizer Karel VI, die in 1713 de Zuidelijke of Oostenrijkse Nederlanden had verkregen. Net zo dubbelop is de equivalente naam Van Verschuer (= van van der schuur).

Werkelijk bijzonder is het oorspronkelijk gebruik van dubbele namen door de adel. Bij de landheren ontstond aan het eind van de Middeleeuwen de gewoonte om de naam in het addendum 'heer van ...' aan de gangbare geslachtsnaam te hechten, zodat namen ontstonden als Strick van Linschoten, Taets van Amerongen en Pompe van Meerdervoort; ook de uit Zwitserland afkomstige naam Flugli van Aspermont is zo'n naam. In navolging werden in dubbele namen ook plaatsen aangeduid waar men onroerend goed had of waar men vandaan kwam, zoals het geval is bij de Vos van Steenwijk en Hesselt van Dinter.

Voordat het een statusbevestigend epitheton werd had de toegevoegde naam een praktische zin: de tweede naam van de aldus ontstane dubbele naam onderscheidde deze tak van de familie van een andere die elders gevestigd was. De dubbele naam die de adel eigen is bestaat uit een stamnaam met als toevoeging een toponiem dat staat voor het huis of herengoed dat men verworven heeft. Een aantal van dergelijke namen bevat het voorzetsel 'tot', een equivalent van het Duitse 'zu', in de betekenis 'te': Van Voorst tot Voorst, Von Bönninghausen tot Herinkhave, Van der Borch tot Verwolde, Van Hövell tot Westerflie, Van Lijnden tot Oldenaller, Van Dorth tot Medler, Van Nispen tot Pannerden, Van Nispen tot Sevenaer, Van Oldeneel tot Oldenzeel, Sloet tot Everlo en in Friesland: Van Harinxma thoe Slooten en Van Beijma thoe Kingma. Het betreffen veelal (achttiende-eeuwse) uitsplitsingen van geslachten in relatie tot de goederen die deze takken dan bezitten en bewonen. Naast de naam Van Voorst tot Voorst waren er familietakken met namen als Van Voorst tot Enghuizen, Van Voorst tot Eschede, Van Voorst tot Schoonderbeek, Van Voerst tot Hagenvoorde enzovoort. Uit de familie Van Voorst tot Voorst kwam nog een tak voort met de naam Van Voorst tot Voorst en Schadewijk. Maar al deze takken zijn inmiddels uitgestorven, behalve een tak Van Voerst van Lynden uit het geslacht Van Voerst, die zijn adellijkheid overigens aan zijn afstamming uit het geslacht Van Lynden dankt. Los van deze adellijke filiaties zijn er nog enkele dubbele namen met Van Voorst: Van Voorst van Beest, Van Voorst Vader, Latenstein van Voorst. Dit betreffen, overigens net zoals Van Voerst van Lynden, combinaties van de familienamen van vaders- en moederskant.

Er heeft een bepaling bestaan die een generatieonderscheid voorschreef in het gebruik van 'tot' en 'van' in zulke namen. Het familiehoofd diende 'van' te schrijven, zijn zoon 'tot' zolang hij vaders positie nog niet had overgenomen. Dat was een opgelegde regel die niet te handhaven was, al was het maar door het erfelijkheidsprincipe van de burgerlijke stand volgens welk de naam van de kinderen letterlijk die van de vader is.

Tot verwarring heeft het toch geleid: bij de volkstelling van 1947 leefden er drie personen met de naam Van Bevervoorden tot Oldemeule in Nederland en toen kwam de 'van'-vorm niet voor. Maar volgens de Gemeentelijke Basisadministratie zijn er in 2007 twee personen met de naam Van Bevervoorden van Oldemeule, terwijl de 'tot'-vorm dan niet meer voorkomt.

Dubbele namen werden bij adellijke families ook wel gecreëerd door de namen van beide ouders te verbinden. Zo zijn de namen Schimmelpenninck van der Oije (uit het huwelijk tussen Sander Schimmelpenninck en Elsabé van der Oye, 1453) en Teding van Berkhout (uit het huwelijk van Jan Berckhout en Cornelia Tedingh, zestiende eeuw) ontstaan.

In volgende eeuwen is in navolging ook de rijke hogere burgerij zich van dubbele namen gaan bedienen, wat cumuleerde in een rage waar men in de negentiende eeuw paal en perk aan heeft proberen te stellen. Onder de naamkundige term 'dubbele naam' wordt een familienaam verstaan die uit twee afzonderlijke namen is samengesteld waarbij een tweede naam aan de oorspronkelijke naam, de zogenaamde stamnaam, is toegevoegd. Dubbele namen zijn om verschillende motiveringen samengesteld. Men kan daarbij drie (hoofd)groepen onderscheiden. De eerste groep bestaat uit de dubbele namen die te danken zijn aan toevoeging van het toponiem dat de naam is van het landgoed, het kasteel of het heerlijk domein dat de naamdrager verworven heeft aan de eigenlijke geslachtsnaam. Zulke namen konden ook worden gecreëerd door stadspatriciaat met buitens of door welgestelden die een landhuis hebben aangekocht. Niet altijd is zo'n naam geformaliseerd en aangezien ze aan bezittingen vast zaten werden de volgnamen wel losgelaten na migraties en familiale uitsplitsingen.

De dubbele namen die in de negentiende eeuw echter opgeld deden, waren toevoegingen van de naam van de moeder of eventueel van een oom of een voogd bijvoorbeeld, om daarmee de hechte band met die kant van de familie of de betreffende persoon te benadrukken. Het vaak gebruikte excuus dat de tak van moederszijde dreigde uit te sterven, werd later in het naamrecht vastgesteld als voorwaarde om nog bij Koninklijk Besluit toestemming verleend te krijgen tot naamsverandering in een dubbele naam. Het feit dat dit gebruik zich vrijwel uitsluitend voordeed onder de hogere burgerklasse voedt de beeldvorming dat het een self-fulfilling prophecy betreft om van de elite deel uit te maken. Een dubbele naam verschaft status en aanzien. Onwillekeurig wordt daar nu nog steeds zo over gedacht.

De derde groep van dubbele namen – en die categorie bestaat inmiddels uit het grootste aantal namen – betreft de dubbele namen die elders gevormd zijn, in de eerste plaats volgens Spaans en Portugees gebruik om de (eerste) achternamen van de vader en de moeder te koppelen, welke aldus ontstane samenstellingen per generatie veranderen. De tot de Nederlandse adel behorende naam Teixeira de Mattos is ook zo'n naam: Diego Teixeira de Mattos (Hamburg 1650-Amsterdam 1701) was een zoon van Manuël Teixeira de Sampayo en Rachel Ribca de Mattos). De Portugese familienaam Teixeira zonder toevoeging wordt in Nederland toch vooral gedragen door immigranten uit Kaapverdië en er zijn momenteel nog een kleine honderd andere dubbele namen met Teixeira in Nederland te vinden van families die niet van adel zijn, zoals Teixeira de Oliveira en Mendes Teixeira. Ook zijn er inmiddels bijvoorbeeld veel Iraniërs genaturaliseerd met een dubbele naam, en uit het driedelige Chinese naamsysteem zijn, al dan niet via Suriname, verschillende vermeende dubbele namen als zodanig in Nederland bevestigd.

Momenteel zijn er onder de Nederlandse familienamen meer dan 35.000 dubbele namen! Dat is ongeveer 12 procent van het totaal aantal namen. Net na de Tweede Wereldoorlog waren er 4000 dubbele namen in Nederland. Er zijn dubbele namen uit Indië weergekeerd die uit Nederland weg waren. Een gering aantal bestaat uit nieuwvormingen na naamswijziging bij Koninklijk Besluit. Een nieuwe naam van adellijke bloede is bijvoorbeeld: Van Nispen tot Sevenaer genaamd Ruijs de Beerenbrouck, bij KB in 1999. Jonkheer Carel C.C.M. van Nispen tot Sevenaer voegde zo de uitgestorven naam van zijn moeder toe. Met hem zal deze vierdubbele naam (de langste naam in Nederland!) echter verdwijnen.

Het overgrote deel van de aanwas van dubbele namen betreft dubbele namen van het Iberische type, die door maar weinig personen gedragen worden. De dubbele namen in Nederland zijn niet de meest voorkomende. Van de hele bevolking heeft dan ook maar 1 procent een dubbele naam.

Een kenmerk dat stellig ook opvalt onder de adelsnamen is de archaïsche spelling. Namen zijn bijvoorbeeld met -ae- geschreven, waar volgens de moderne spellingsregels dubbel -aa- geschreven zou zijn. Vergelijk jonkheer Van Haeften naast meneer Van Haaften, Van Spaen naast Spaan, Taets van Amerongen naast Taats, barones Van Wassenaer naast mevrouw Van Wassenaar, Beelaerts van Blokland naast Beelaard, Boddaert naast Bodar(t), Van den Bogaerde naast Van den Bogaard, Daelman naast Daalman, De Graeff naast De Graaf, Smissaert zonder variant. Maar per se onderscheidend is dit niet, want naast de adellijke familie Van Haeften is er ook de uitgebreide niet-adellijke familie Van Haeften met -ae- en deze zijn vermoedelijk ook niet gelieerd aan elkaar.

Uniforme spellingsregels waaruit het standaard-Nederlands ontwikkeld is, dateren uit de eerste helft van de negentiende eeuw. Bij inschrijving van namen bij de burgerlijke stand werd in het noorden veelal de nieuwe spellingsregels gehanteerd. De zuidelijke Nederlanden en Limburg kenden dankzij de Franse wet waar zij toen onder vielen deze vorm van persoonsregistratie al, wat de belangrijkste oorzaak is van het opmerkelijke spellingsverschil tussen Nederlandse en Belgische namen. De moderne spelling schreef voor dat patroniemen van de doopnaam Nicolaas als Klaassen werden geschreven, maar in Limburg en België overleefde de vorm Claessen. De verspreidingskaarten van deze namen in de Nederlandse Familienamenbank tonen duidelijk het geografische spellingspatroon.

De verhouding tussen oude en nieuwe spelling laat niet zo zeer standsverschil zien als wel een geografische verdeling: archaïsch gespelde namen komen overwegend uit het zuiden, namen in moderne spelling zijn van boven de rivieren. Als we de hedendaagse namenvoorraad bekijken dan kan eenvoudig geconstateerd worden dat de namen, in tegenstelling tot de woorden die aan regels onderworpen werden, niet eenduidig uit de spellingskluts gekomen zijn. Vele namen hebben vele varianten.

Niettemin kan worden opgemerkt dat adel er een handje van heeft zijn eigenzinnigheid in de namen te benadrukken. Als excuus voor handhaving van oude spelling bij de invoering van de burgerlijke stand zou naar voren gebracht kunnen worden, dat men gewoon was de naam op een traditionele wijze te schrijven. Maar er bestond toch ook een neiging om namen te 'restaureren'. Het is vrijwel uitgesloten dat een naam door de eeuwen heen in dezelfde vorm is overgeleverd. Behalve -ae- in plaats van -aa- is er -ue- in plaats van -u- (Van der Muelen, De van der Schueren, De Stuers) en -oe- waar men -oo- uitgesproken en geschreven zou hebben (Sloet). Een statige naam schrijf je met ck (Bentinck, Gockinga, Graswinckel, Van Heeckeren, Van Heemskerck, Van Hoensbroeck, Van Lawick, Van Randwijck, Schimmelpenninck, Snoeck en Snouck Hurgronje, Strick van Linschoten) of met uij/uy (Van Zuijlen van Nijevelt, Huydecoper, Van Nahuys, Van Panhuys), waarbij eerder

geopteerd is voor de Griekse i-grec dan voor de inheemse i-j-combinatie; Van Lijnden of Van Lienden is zo Van Lynden geworden, behalve in de dubbele naam Van Lijnden tot Oldenaller. Hetzelfde geldt voor Van Styrum en Van Bylandt, en vergelijk ook de naam De Bye in dit verband en Bloys van Treslong, Van Eysinga, Verspyck en Van der Wyck.

We zien in enkele adelsnamen het opgeheven spellingsgebruik terug om bepaalde medeklinkers aan het eind van een woord te verdubbelen, zoals in Van Brakell, De Graeff, Van Imhoff, Van Nagell, Van Tengenagell, Van Tuyl van Serooskerke. Allemaal verouderde spelling die curieus is maar niet adel eigen gezien de spellingsontwikkeling in Nederland en België. Toch zijn er adellijke families die wel heel apart zijn. De naam Van Lidth de Jeude heeft niet alleen -dt op het einde, zoals in Van Heerdt, Van Pallandt en Van Slingelandt, maar daar dan nog 's een -h achter. Je kunt je afvragen waarom Ver in de naam Ver Huell als variant van Verheul losgeschreven moet worden. Overdrevēn mag je klinkercombinaties noemen, al dan niet met trema's, als in Hoeufft, Van Hoëvell, Röell of Roëll en Van Voërst, zodat je bij het uitspreken ervan vreest dat je niet weet hoe het heurt.

Excentriek toppunt is de schijnbaar onuitsprekelijke naam Wttewaall van Stoetwegen. Hierin is de middeleeuwse schrijfwijze van een toponiem geconserveerd met een dubbele uu, die echter in de huidige vorm foutief als een w is weergegeven. Er staat Uuttewaall en het is een spellingsvorm van de in Utrecht geconcentreerde namen Uijttewaall en Uiterwaal, varianten van Van der Waal. Toch kan ook deze speciale naamvorm eerder streekgebonden genoemd worden dan adellijk. Er bestaat nog zo'n merkwaardige naam die ook uit deze contreien afkomstig is: Wtenweerde, variant van Uiterweerd.

Als de term adellijke familienamen met betrekking tot de namen van adellijke families tamelijk ongrijpbaar is, omdat het begrip zo weinig over de namen an sich zegt, kan de term misschien beter gereserveerd worden voor familienamen die semantisch of qua woordbetekenis aan adel refereren. Dat is zeker interessant voor de bestudering van namen als cultuurhistorische reflectie. Aan die naamcategorie kan men goed aflezen hoe de vorsten, de ridders en hun herauten door de eeuwen heen tot de verbeelding spraken. Al die adellijke titels of hoogwaardige functiebenamingen maken immers ook deel uit van ons familienamenbestand: Koning(s), Keizer, Prins, Vorst, De Graaf, Burggraaf, Markgraaf, Palsgraaf (Pfaltzgraff), Baron, Rijksbaron, Markies, (Den) Hartog en (Den) Hertog, Jonker en Jonkheer, De Ridder, Knaap, Stadhouders, Kastelein, De Heer, en enkele namen die met Ver- beginnen waarin Ver staat voor Vrouwe: Vermariën en Vermetten bijvoorbeeld. Is het niet merkwaardig dat slechts een tweetal van dit soort namen daadwerkelijk van een erkende adellijke familie is?! De familie De Graeff is van adel, maar het is maar de vraag of de jonkers en freules met deze naam het dna van een graaf hebben. Tussen de 15.000 Nederlanders met de naam Prins zou men als hij in het land is een jonkheer Prins kunnen aantreffen. Zijn voorouder was toen hij deze achternaam nog niet had stuurman op de haringvisserij in Rotterdam.

De verklaring van deze veelvuldig voorkomende familienamen zal toch niet in een rechtstreekse afstamming van koningen en graven gezocht kunnen worden. Het is echter niet uitgesloten, dat zo'n adellijke naam eertijds de bijnaam van een bastaard geweest is of via een andere 'omweg' aan een edelman verbonden kan worden. Een voorbeeld van een veronderstelde relatie: Gerrit Maertsz Brero alias Joncker, 'moet getuige zijn benaming "Joncker" verwant zijn geweest aan het bekende adellijke geslacht Brederode en was mogelijk een bastaardzoon uit deze familie'. Al kunnen we veronderstellen dat veel van zulke namen hun ontstaan aan de status van bijnaam te danken hebben, de motieven van bijnaamgeving zijn in de geschreven bronnen zelden terug te vinden. Een contemporain voorbeeld van zo'n bijnaam laat zien dat niet zo zeer een buitenechtelijk avontuur de reden was, maar metaforische beeldvorming. Het betreft de bijnaam De Baron van Mathijs Janssen (1820-1903) uit Stevensweert. Zijn nakomelingen werden ook '(van) de Baron' genoemd (zoals bijnamen ooit familienamen werden!), zonder dat ze nog precies wisten waarom Mathijs zo genoemd werd. Ze dachten aan een verband met de landerijen die hij had, maar bij navraag bleek dat hij die bijnaam gekregen heeft om wat hij was: 'Mathijs Janssen was een trotse zelfverzekerde man die altijd klaar stond als mensen hulp nodig hadden. Hij ging 's zondags naar de kerk gekleed in een zwart pak met bolhoed en in zijn hand een wandelstok met een gouden knop. De mensen zeiden: hij loopt rond als de baron. En zo kreeg hij de naam De Baron.'

Uit het recente verleden zijn vergelijkbare bijnamen bekend waarmee een metaforische relatie is gelegd met een edelman op grond van veronderstelde gelijkenis. Er kan echter ook aan een dienstverband gedacht worden, dat bijvoorbeeld iemand de bijnaam De Heer heeft gekregen, omdat hij voor een de heer van een heerlijkheid werkzaam was. Familienamen met Ver- in de betekenis van 'vrouwe' zijn mogelijk zo ontstaan: Vermariën = in dienst van Vrouwe Maria of beheerder van de goederen van een mariaklooster, al kan ook van een metronieme band sprake zijn dat wil zeggen een afleiding van moeders voornaam, vergelijk de vermelding van heer Thieleman ver Machtilden sone in de Dordse stadsrekeningen 1283-87. Overigens is er wel degelijk zo'n ver-naam ook in de adelstand terechtgekomen. In de naam Versélewel de Witt Hamer is het eerste deel een Zeeuws toponiem: Verceliewelle = de welle of drinkput van Vrouwe Celia.

Wat te denken van een afleiding van het woord koning in de betekenis schutterskoning? Inderdaad, het is heel goed denkbaar dat een dergelijke eervolle functie een motief voor naamgeving is geweest. Maar het merendeel

van de personen met dit soort namen moet bij een naamsoorsprong letterlijk aan afgebeelde voorstellingen denken. Uit het concept van een huis- of herbergnaam die in een prikkelende of heroïsche voorstelling op een uithangbord of in een gevelteken is afgebeeld zijn zeer veel achternamen voortgekomen die daardoor als adresnaam functioneerden. Toen Pieter Jacobsz zich in Geervliet vestigde en in 1636 herbergier werd van het huis De Keijser 'daer uijthangt de Keijser' noemde hij zich vervolgens naar het huis: Pieter Jacobsz Keijser. Een familie Prins die uit Barneveld afkomstig is, heeft Aris Aelten als voorouder, die de waard was van een herberg waar de Prins uithing (omstr. 1675). De haringvissende voorouder van de latere adellijke familie Prins zou zijn naam wel eens aan een scheepsnaam ontleend kunnen hebben. Eer is met deze namen bewezen aan menig vorst of landheer. Mocht de adel zelf verschrompelen, de namen van vele burgers houden hem in gedachte.

Een aantal namen van adel is inmiddels uitgestorven of uit Nederland verdwenen, zoals in de laatste eeuwhelft Van Aefferden, Van Aldenburg Bentinck, Van Bylandt, Van Hardenbroek van de Kleine Lindt, om er enkele te noemen. Sommige adellijke geslachten worden in hun voortbestaan bedreigd, zoals De Constant Rebecque, De Milly en Van Pels Berensberg, of nemen dramatisch af, zoals Taets van Amerongen, Pompe van Meerdervoort en Snouck Hurgronje. Maar er zijn ook adellijke familietakken met vele spruiten die hun geslachten kunnen doen opbloeien als nooit te voren. De gemiddelde toenamefactor van de Nederlandse familienamen tussen de volkstelling van 1947 en GBA-ijkjaar 2007 is 1,5. Stadse families zijn echter minder toegenomen of zelfs afgenomen. Familienamen die in boeren- en vissersgemeenschappen geconcentreerd zijn, zijn meer toegenomen. Adelenamen die zich hier met de toenamefactor 2 of meer bij kunnen aansluiten, zijn onder meer de namen Bentinck van Schoonheten, Van Isselmuden, Reuchlin, Op ten Noort, Van Harinxma thoe Slooten en Van Oldenbarneveld genaamd Witte Tulling, hoewel de adellijke familie met deze laatste naam volgens het *Nederlands Adelsboek* ende *Lijst van adellijke familienamen* is uitgestorven. Meer adellijke namen zullen slechts voortbestaan zonder adel.

Literatuur:

J.M. van Winter, 'Middeleeuwse namen van Gelderse schildboortige geslachten', *Bijdragen en medelingen der naamkunde-commissie KNAW* 1961 nr 19.

G.P.J. Janssen, 'De Baron. Uit de familiechroniek van de familie Janssen te Stevensweert', in: *Jaarboek Amici Insulae, vrienden van het Eiland in de Maas, Stevensweert & Ohé en Laak* 31 (2013), pp. 41-46.

Auteur Leendert Brouwer is naamkundige bij het CBG.